पठतु संस्कृतम्

कोविद:

प्रथम-पाठः

सूक्तिः

आ नो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वतः।

- ऋग्वेदः

पदविभागः

आ, नः, भद्राः, क्रतवः, यन्तु, विश्वतः

सन्धिः

नः + भद्राः - विसर्ग-उकारः

क्रतवः + यन्तु - विसर्ग-उकारः

अन्वयः

भद्राः क्रतवः विश्वतः नः आ यन्तु।

सूक्तिः

आ नो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वतः।

- ऋग्वेदः

तात्पर्यम्

उत्तमविचाराः प्रपञ्चस्य सर्वभागेभ्यः अस्माकं समीपे आगच्छन्तु। अस्माकं मनसि सर्वाभ्यः दिग्भ्यः सुविचाराः आगच्छेयुः। वयं सदा उत्तमविषयान् एव चिन्तयामः। अनुत्तम चिन्तनं कदापि न भवेत्।

व्याकरणांशाः & प्रतिपदार्थः

भद्राः	- अ. पुं. प्र. ब.	मङ्गलकराः
क्रतवः	- उ. पुं. प्र. ब.	विचाराः
विश्वतः	- अ. पुं. प. ए.	प्रपञ्चात्
नः	- अस्मद्. द. द्वि. ब.	अस्मान्
आयन्तु	- आ-उपसर्गः 'इ' धातुः परस्मै लोट् प्र. ब.	आगच्छन्तु

सुभाषितम् - १

आत्मार्थं जीवलोकेऽस्मिन् को न जीवति मानवः।
परं परोपकारार्थं यो जीवति स जीवति।

पदविभाग:

आत्मार्थम्, जीवलोके, अस्मिन्, कः, न, जीवति, मानवः, परम्, परोपकारार्थम्, यः, जीवति, सः, जीवति

सन्धिः

आत्मार्थम् + जीवलोके - अनुस्वार:
जीवलोके + अस्मिन् - पूर्वरूपः
कः + न - विसर्ग-उकारः
परम् + परोपकारार्थम् - अनुस्वार:
परोपकारार्थम् + यः - अनुस्वार:
यः + जीवति - विसर्ग-उकारः
सः + जीवति - विसर्ग-लोपः
आत्मा + अर्थम् - सवर्णदीर्घ:
पर+ उपकारः + अर्थम् - गुण:/सवर्णदीर्घः

सुभाषितम् - १

आत्मार्थं जीवलोकेऽस्मिन् को न जीवति मानवः।
परं परोपकारार्थं यो जीवति स जीवति।

वाक्यविश्लेषणम्

क्रिया	-	जीवति
प्रथमा	-	कः, मानवः, यः, सः
द्वितीया	-	आत्मार्थम्, परोपकारार्थम्
सप्तमी	-	जीवलोके, अस्मिन्
अव्ययम्	-	न, परम्

सुभाषितम् - १

आत्मार्थं जीवलोकेऽस्मिन् को न जीवति मानवः।
परं परोपकारार्थं यो जीवति स जीवति।

अन्वयरचना प्रतिपदार्थः च

क्रिया	- न जीवति?	जीवनं न करोति?
कः न जीवति ?	- मानवः	मनुष्यः
किमर्थं न जीवति ?	- आत्मार्थम्	आत्मनः निमित्तम्
कुत्र न जीवति ?	- जीवलोके	प्रपञ्चे
कस्मिन् जीवलोके ?	- अस्मिन्	एतस्मिन्
परम्	- किन्तु	परन्तु

क्रिया	- जीवति	जीवनं करोति
कः जीवति?	- सः	सः मनुष्यः
कीदृशः सः/कः?	- यः जीवति ?	यः जीवनं करोति
किमर्थं जीवति ?	- परोपकारार्थम्	अन्येषाम् उपकारार्थम्

सुभाषितम् - १

आत्मार्थं जीवलोकेऽस्मिन् को न जीवति मानवः।
परं परोपकारार्थं यो जीवति स जीवति।

अन्वय:

अस्मिन् जीवलोके आत्मार्थं कः मानवः न जीवति ?
परं यः परोपकारार्थं जीवति सः जीवति ।

तात्पर्यम्

प्रपञ्चे विद्यमानाः सर्वे जनाः स्वहितं स्वसुखं च सम्पादयन्ति। अतः आत्मनः निमित्तं एव सर्वे जना: जीवन्ति ।
परन्तु ये जनाः अन्येषां हितम् अन्येषां सुखं च कामयमानाः तदर्थं जीवन्ति सार्थकं जीवनम्। धन्यं जीवनम् । परोपकाररहितं जीवनं तु निरर्थकमेव।

सुभाषितम् - १

व्याकरणांशा:

आत्मार्थम्	- अ. पुं. द्वि. ए.
जीवलोके	- अ. पुं. स. ए.
अस्मिन्	- म. पुं. इदम्. स. ए.
कः	- म. पुं. किम्. प्र. ए.
न	- अव्ययम्
जीवति	- जीव् धातु: परस्मै लट्-लकार: प्र. ए.
मानवः	- अ. पुं. प्र. ए.
परम्	- अव्ययम्
परोपकारार्थम्	- अ. पुं. द्वि. ए.
यः	- द. पुं. यद्. प्र. ए.
सः	- द. पुं. तद्. प्र. ए.

सुभाषितम् - २

पिबन्ति नद्यः स्वयमेव नाम्भः
स्वयं न खादन्ति फलानि वृक्षाः।
नादन्ति सस्यं खलु वारिवाहाः
परोपकाराय सतां विभूतयः।।

पदविभाग:

पिबन्ति, नद्यः, स्वयम् एव, न, अम्भः, स्वयम् न खादन्ति फलानि वृक्षाः, न, अदन्ति, सस्यम्, खलु, वारिवाहाः, पर, उपकाराय, सताम् विभूतयः, (भवन्ति)

सन्धिः

न + अम्भः	- सवर्णदीर्घ:	सस्यम् + खलु	- अनुस्वार:
स्वयम् + न	- अनुस्वार:	पर + उपकाराय	- गुण:
न + अदन्ति	- सवर्णदीर्घ:	सताम् + विभूतयः	- अनुस्वार:

सुभाषितम् - २

वाक्यविश्लेषणम्

क्रियापदम्	-	पिबन्ति, खादन्ति, अदन्ति, (भवन्ति)
प्रथमा	-	नद्यः, वृक्षाः, वारिवाहाः, विभूतयः
द्वितीया	-	अम्भः, फलानि, सस्यम्
चतुर्थी	-	परोपकाराय
षष्ठी	-	सताम्
अव्ययम्	-	स्वयम्, एव, न, खलु

सुभाषितम् - २

अन्वयरचना प्रतिपदार्थः च

क्रिया	- न पिबन्ति	न चमन्ति
काः न पिबन्ति ?	- नद्यः	सरितः
किं न पिबन्ति ?	- अम्भः	जलम्
कथं न पिबन्ति ?	- स्वयम्	स्वतः
क्रिया	- न खादन्ति	न भुञ्जते
के न खादन्ति ?	- वृक्षाः	तरवः
कानि न खादन्ति ?	- फलानि	
कथं न खादन्ति ?	- स्वयम्	स्वतः
क्रिया	- न अदन्ति	
के न अदन्ति ?	- वारिवाहा:	मेघा:
किं न अदन्ति ?	- सस्यम्	पादपम्

सुभाषितम् - २

अन्वयरचना प्रतिपदार्थः च

क्रिया	- भवन्ति	वर्तन्ते
काः भवन्ति ?	- विभूतयः	सम्पत्तयः
केषां विभूतयः ?	- सताम्	सत्पुरुषाणाम्
किमर्थं भवन्ति?	- परोपकाराय	अन्येषां साहाय्यम्

सुभाषितम् - २

अन्वय:

नद्यः स्वयम् एव अम्भः न पिबन्ति
वृक्षाः स्वयं फलानि न खादन्ति
वारिवाहाः सस्यं स्वयं न अदन्ति खलु
सतां विभूतयः परोपकाराय (भवन्ति) ।

तात्पर्यम्

नदीषु जलं भवति। किन्तु नद्यः स्वयम् एव तत् जलं कदापि न पिबन्ति। अन्येषां साहाय्यार्थमेव नद्यः वहन्ति।
वृक्षेषु फलानि भवन्ति। ते वृक्षाः अपि तानि फलानि कदापि स्वयमेव न खादन्ति। तरवः अन्येषां कृते फलानि यच्छन्ति।
मेघाः जलवर्षणं कुर्वन्ति। तेन जलवर्षेण सस्यानि प्रवृद्धानि भवन्ति। परन्तु मेघाः स्वेन वर्धितानि सस्यानि स्वयमेव न खादन्ति।
एवं सत्पुरुषाः स्वसमीपे विद्यमानानां सम्पत्तीनाम् उपयोगं स्वयं न कुर्वन्ति। ते परोपकारार्थम् एव तासां विनियोगं कुर्वन्ति।

सुभाषितम् - २

व्याकरणांशा:

पिबन्ति	-	'पा' धातुः परस्मै लट् प्र. ब.
नद्यः	-	ई. स्त्री. प्र. ए.
स्वयम्	-	अव्ययम्
एव	-	अव्ययम्
न	-	अव्ययम्
अम्भः	-	स. नपुं. द्वि. ब.
खादन्ति	-	'खाद्' धातुः परस्मै लट्. प्र. ब.
फलानि	-	अ. नपुं. द्वि. ब.
वृक्षाः	-	अ. पुं. प्र. ब.

सुभाषितम् - २

व्याकरणांशा:

अदन्ति	-	'अद्' धातुः परस्मै लट्. प्र. ब.
सस्यम्	-	अ. नपुं. द्वि. ए.
खलु	-	अव्ययम्
वारिवाहाः	-	अ. पुं. प्र. ब.
परोपकाराय	-	अ. पुं. च. ए.
सताम्	-	त. पुं. ष. ब.
विभूतयः	-	इ. स्त्री. प्र. ब.
भवन्ति	-	'भू' धातुः परस्मै उभय लट् प्र. ब.

काव्य-कथा - कुमारसम्भवम्

- कुमारसम्भवमहाकाव्यं कालिदासेन विरचितम्।
- अस्मिन् महाकाव्ये १७ सर्गाः सन्ति ।
- लोककण्टकस्य तारकासुरस्य संहाराय शिवपार्वत्योः विवाहः, कुमारजननम्, तारकासुरस्य वधः - एते विषयाः उपवर्णिताः ।

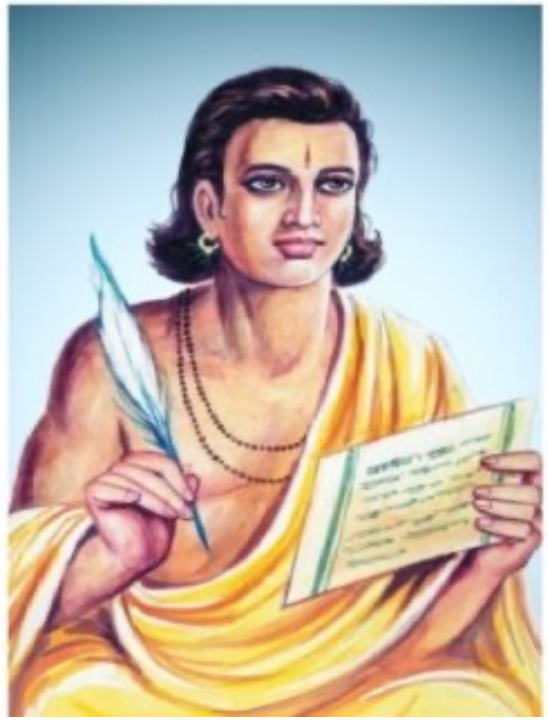

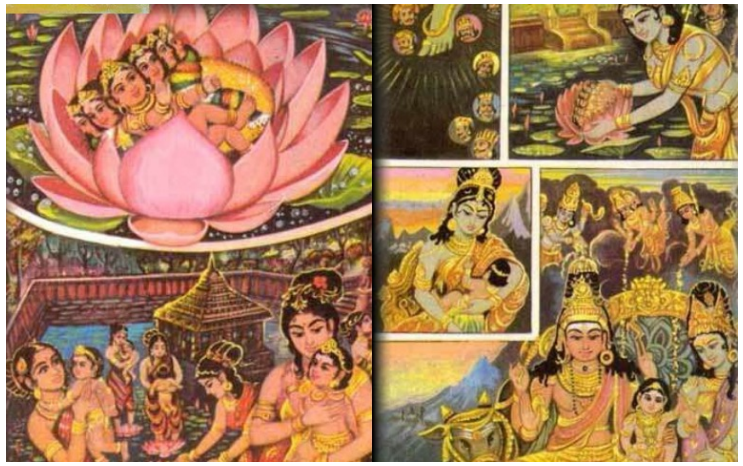

काव्य-कथा - कुमारसम्भवम्

हिमालयः पर्वतानां राजा । सः उत्तरभागे भूम्याः मानदण्डः इव शोभते । अनेकानि रत्नानि, ओषधयः च तत्र सन्ति । महापर्वते अलङ्कारवस्तूनि सम्भवन्ति । देवताः तैः वस्तुभिः एव स्व शरीरम् अलङ्कर्वन्ति । हिमालयस्य सरोवरेषु मनोहराणि पद्मानि भवन्ति । सप्तर्षयः स्वयं आगत्य पूजायै तानि नयन्ति ।

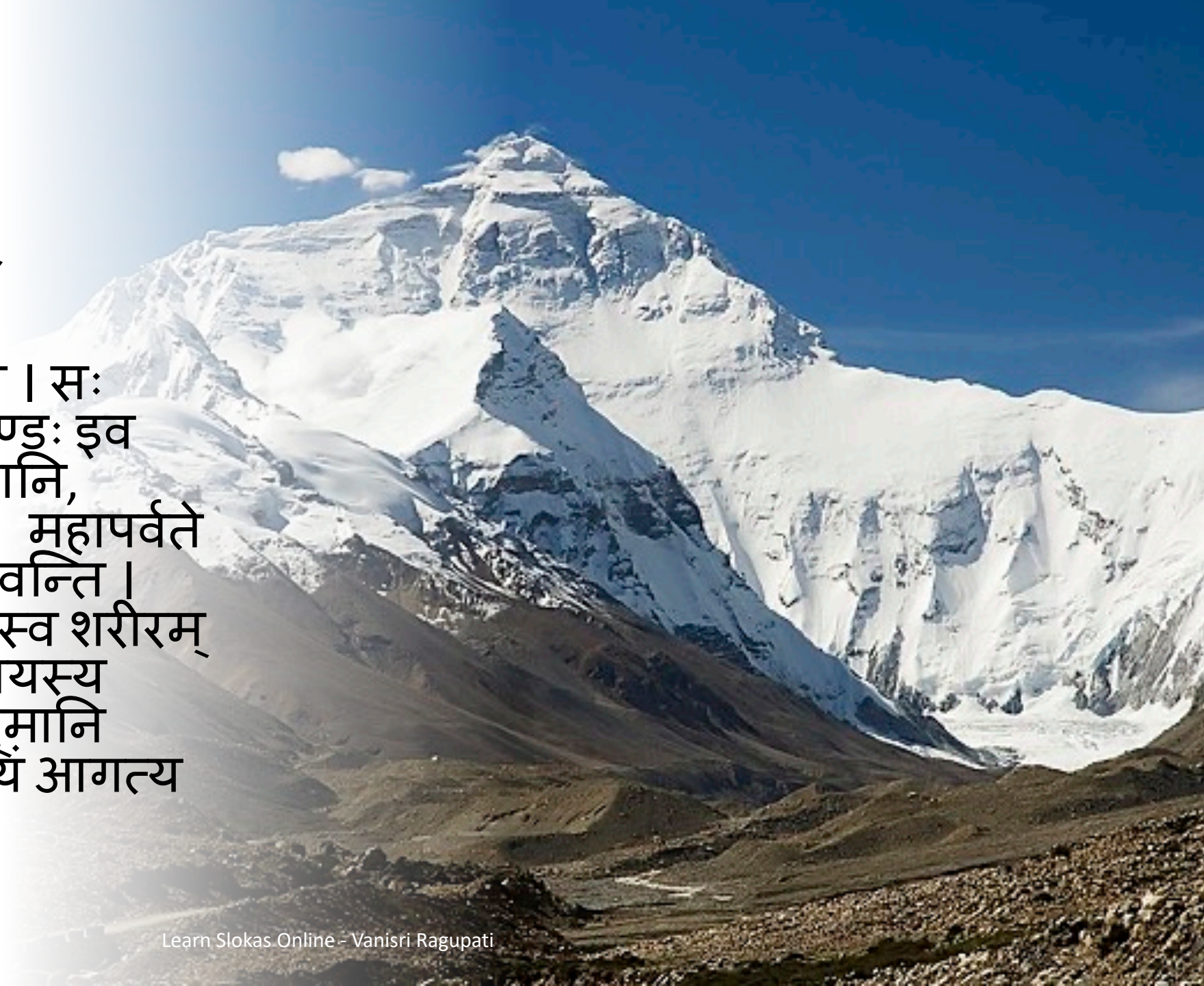

काव्य-कथा - कुमारसम्भवम्

माननीया मेनादेवी हिमालयस्य धर्मपत्नी । मैनाकः पुत्रः । जगन्माता पार्वती पुत्री। पूर्वजन्मनि पार्वती सतीदेवी आसीत् । सा दक्षब्रह्मणः कुमारी । दक्षः कदाचित् यागम् एकम् अनुष्टितवान् । तस्मिन् समये सः सतीदेव्याः पतिम् ईश्वरं निन्दितवान् । निन्दाम् असहमाना सतीदेवी होमाग्नौ स्वशरीरम् एव समर्पितवती ।

काव्य-कथा - कुमारसम्भवम्

- सा एव अपरजन्मनि हिमालयस्य पुत्री सञ्जाता । इमां पुत्रीं प्राप्तवान् हिमवान् निश्चयेन भाग्यवान् एव।

- बाल्ये पार्वत्याः विद्याभ्यासः निमित्तमात्रम् आसीत् । पूर्वजन्मनि ज्ञातान् विषयान् स्वयम् एव सा स्मृतवती । कालक्रमेण यौवनं प्राप्तवती । तस्याः सौन्दर्यं लोकमोहकम् अनुपमं च आसीत् ।

काव्य-कथा - कुमारसम्भवम्

एकदा नारदमहर्षिः तत्र आगत्य ' इयं पार्वती हरस्य अर्धाङ्गिनी भविष्यति ' इति उक्तवान् । तत् वचनं श्रुत्वा पर्वतराजः हराय स्वपुत्रीं दातुं मनसि सङ्कल्पितवान् । किन्तु सतीदेव्याः विरहेण विरक्तः हरः अरण्ये कुत्रापि तपोमग्नः आसीत् । पर्वतराजः शिवस्य सेवायै पार्वतीं नियोजितवान् । ईश्वरः तु पार्वतीं दृष्ट्वा अपि निर्विकारः स्थिरचित्तः च आसीत् ।

काव्य-कथा - कुमारसम्भवम्

तस्मिन् एव समये दुष्टः राक्षसाधमः तारकः लोकत्रयम् अपि पीडयति स्म । इन्द्रादिदेवताः तस्मात् भीताः । प्रपञ्चं रक्षितुम् असमर्थाः च आसन् । देवताः एव तारकस्य सेवकाः अभवन् । देवाः दुःखिताः । सर्वे ब्रह्मलोकं अगच्छन् । तत्र भक्त्या ब्रह्मदेवस्य स्तुतिम् अकुर्वन् ।

काव्य-कथा - कुमारसम्भवम्

ततः बृहस्पतिः देवाचार्यः देवतानां दुरवस्थां वर्णयित्वा - अहङ्कारी तारकः लोकान् पीडयति । तारकासुरं संहर्तुं सर्वे असमर्थाः। तं हत्वा लोकम् उद्धर्तुं भवन्तः एव समर्थाः ' इति अवदत् । ब्रह्मदेवः - " अहमेव पूर्वं वरं दत्त्वा तारकासुरम् अनुगृहीतवान् ।

काव्य-कथा - कुमारसम्भवम्

अतः मया तस्य वधः न कर्तव्यः । शिवपार्वत्योः पुत्रः एव तं हन्तुं समर्थः । अतः यूयं तपोमग्नस्य ईश्वरस्य चित्तम् उमादेव्याः सौन्दर्येण आकृष्टं प्रयत्नं कुरुत" इति उक्तवान् । ईश्वरस्य चित्तम् आकृष्टं मन्मथः एव समर्थः इति इन्द्रः मन्मथं स्मृतवान् ।